

Erindringer fra Tønder 1904–1923

af *Margrete Schultz*

Margrete Schultz er født i 1904 som datter af bankdirektør Andreas Andresen (1879–1939), Tønder Landmandsbank. Barndomshjemmet var gennem mange år centrum for et intensivt, men tilbageholdende dansk kulturarbejde i den lille marskkøbstad. Efter 1920 var faderen gennem en årrække viceborgmester, og hans dygtige arbejde blev værdsat af alle, uanset national holdning. Datterens erindringer er nedskrevet i 1985. De beretter om den danske familie Andresen fra Broagerland og om livet i Tønder før Genforeningen. Nøgternt fortælles også om den vanskelige overgang til dansk skik og brug efter 1920.

I Tønder – den lille købstad i marsken ca. 3 km fra den nuværende dansk-tyske grænse – blev jeg født i 1904 som tysk statsborger. Min familie var en af de få danske i byen. Far og mor var begge født i Sundeved, på Broagerland, far på slægten Andresens gård »Røjhus«, mor i Broager.

Farfar Andresen på Røjhus

Gården Røjhus var flyttet ud på Skeldemark fra landsbyen Skelde ved udskiftningen i 1778, og den er lige siden forblevet i slægten Andresens eje. Den er gået fra far til søn i 200 år.

Min farfar, Andreas Andresen (1842–1914) har i nogle spændende optegnelser fortalt om sit liv og om slægtens historie. Han skriver et smukt og aldeles korrekt dansk uden én eneste germanisme. Han gik i skole i Skelde og beretter en hel del om sin skolegang. Der var kun én lærer til 120 børn; han var efter farfars mening ikke dygtig nok. Hovedvægten lå på katekismus og salmebog. Læreren fortalte dem engang, at jordens indre bestod af faste sten. Ved konfirmationsforberedelsen fik de af provsten at vide, at jordens indre var af ild. Det kunne de ikke dy sig for at referere til læreren. Hans svar var: »Ja, hvor ved han det fra? Har han måske været der?«

Om den første slesvigske krig husker farfar kun meget lidt, han var jo kun 8 år, da den endte, men han har da hjemmefra set Dybbøl Mølle brænde. Han skriver: »Angående Befolkningens nationale

Standpunkt før 1848 kan jeg selvfølgelig ikke meddele noget af egen Erfaring, men derimod nok nogle spredte Træk efter mundtlig Overlevering: Min Fader, der dog senere var så god en dansk Mand som nogen, har gjort enkelte skriftlige Optegnelser i Fyrreerne på Tysk, og det samme ved jeg om enkelte andre, senere fremragende danske Mænd....

Man var inde på, at vi var ikke egentlige Danske, men »Slesvigere«, uden Tvivl en opagiteret Forestilling, som straks forsvandt, da »Aanden fra 1848« kom til at gøre sig gjældende ogsaa her. Medens der saaledes tilsyneladende, nær op til 1848, ikke var megen forskel mellem Folk i national Henseende, skete der en Splittelse i Krigens Tid, og de saakaldte »Hjemmetyskere« kom frem. Før Krigen blev der undertiden sunget tyske Viser jævnsides med danske ved Selskaber. Det var for det meste Drikkeviser og Kjærlighedsviser. Min Fader, som sang meget i Selskaber, havde gjerne en Sangbog med, som indeholdt baade de danske og tyske Sange. Det var dog kun enkelte tyske Sange, der blev sunget, men noget Anstød vakte dette ikke dengang. Efter Krigen blev dette mere sjældent, men det var dog ikke helt udelukket. De danske Fædrelandssange kom nu på Mode.

Efter Krigen forholdt Slesvig-Holstenerne, som gjerne blev kaldt »Hjemmetyskerne«, sig tilsyneladende meget rolige, og der toges intet Hensyn til dem. Der blev ganske anderledes Liv i Befolkningen, og man følte sig meget mere som danske. Min Fader fik en ny dansk Sangbog ...«

Efter konfirmationen blev min bedstefar hjemme og skulle altså lære landvæsen, »skønt jeg nok kan sige, at det ikke altid huede mig rigtigt.« Han var så videbegærlig og stærkt interesseret i bl.a. fysik og kemi. Jeg tror, at han gerne ville have valgt en anden levevej; han skriver det ikke, det er mig, der læser det mellem linierne. Han bøjede sig lydigt for traditionen, og han giver aldrig udtryk for nogen bitterhed. »Jeg havde derfor, sandt at sige ikke store Tanker om mig selv og min Fremtid som Bondekarl.«

I 1861 – 19 år gammel – forlod han for første gang sit hjem og blev karl på en gård i Egen på Als. Der blev han glad for at være; han fik god vejledning, og snart var han »Herre over Ploven«. Efter to år ville hans far gerne have ham hjem, fordi der skulle bygges et nyt stuehus. Det var han ked af, for »Egen By kom til at stå for mig i en egen Glands, hvortil det jo ogsaa bidrog, at jeg dér fandt min tilkommende Livsledsagerinde. Vor Forbindelse blev i al Hemmelighed indledt i den Tid, jeg var der, men på grund af vor unge Alder og mine Forældres

Uvilje derimod blev vi ikke forlovet før 1864.« Og her kommer så den beretning (fra mine fastre), som vi børn elskede højt, fordi den var så romantisk! Farfar blev syg: »Det slog sig til Hovedet, så jeg var en Tid næsten fra Samlingen. Lægen forskede hos mine Forældre efter, om der ikke skulde være en Kjærlighedshistorie til Grund for Sygdommen, og da de befrygtede det samme, så drog Fader til Egen og fik afgjort, at min Kjæreste skulde komme herover, saa vi kunde blive forlovede.« Det skete, og farfar blev rask!

I 1863 døde Frederik VII på Glücksborg slot; hans kiste blev sejlet gennem Flensborg Fjord, og bønderne på Skeldemark tændte blus til ære for ham.

I februar 1864 udbrød den anden slesvigske krig. Farfar skriver om hærens tragiske tilbagetog fra Dannevirke og om stillingerne på Dybbøl, som bønderne skulle levere hø og halm til. Det varede ikke længe, før de fik prøjsisk indkvartering på gården, op til 30–40 brandenburger, som sagde, at de var kommet for at beskytte befolkningen mod det danske regimente!

Man stolede fuldt og fast på, at Dybbølstillingen kunne holde, og skuffelsen den 18. april var dyb og smertelig.

I 1868 skulle farfars videbegærlighed endelig tilfredsstilles – han blev som 28-årig elev på Askov Højskole. Hans far var ellers noget betænkelig ved det »Grundtvigske«, han troede, det var sekterisk. Farfar beretter: »Jeg havde aldrig tænkt mig, at man, endog i min Alder, kunde sidde paa Skolebænken og følge med i Undervisningen med et saadant Liv og en saadan Lyst, som det snart blev Tilfældet. Og saa alt det vækkende, alle de ny Tanker, der vakttes hos én; det var noget, jeg aldrig havde drømt om. Dertil kom den fulde Tilfredsstillelse af den Kundskabstrang, man var mødt med, og som yderligere fremkaldtes. Jeg maa oprigtig udtale, at mit hele Syn paa Livet blev helt anderledes end tidligere, og nu syntes jeg ret, der var noget at leve for ... Vi havde paa Kammeret, nemlig om Aftenen, megen Glæde af at tale sammen især om Schrøders Foredrag om Historie og Mytologi, hvilke vi var enige om, var det bedste paa Skolen ... Fengers Foredrag i Fysik og Kemi »slugte« jeg med Begjærlighed.«

Hans far døde af tuberkulose, 52 år gammel, og nu måtte sønnen blive hjemme. Han måtte følge den sikkert ældgamle tradition: den ældste søn overtog gården meget billigt; man sagde, at de yngre brødre fik et sølvur. Senere fik de, helt op til vor tid, en meget beskeden sum penge. Alle børnene i familien fik desuden et solidt udstyr, tykke ruller af hjemmenvævet linned.

Gårdejer Andreas Andresen (1842–1914) i Skelde hørte til foregangsmændene på det nationale og økonomiske område, og han beklædte en lang række tillidshverv i sin hjemegns foreninger. Her er han og konen Margrethe Wrang og de otte børn fotograferet i 1895–96. Andreas Andresen (1879–1939) står som nr. et fra venstre i bageste række. Historiske Samlinger for Sønderjylland.

Først i 1872 blev farfar og farmor gift, han var da 30, hun 26 år, efter 6 års forlovelsestid. »Brylluppet stod efter den Tids Skik i vort Hjem, og da det var ret stort, var begge Loer, Vognhuset og en Stue fuldt besatte med Gjæster. Vi slagtede en Ko dertil, som jeg selv havde købt og fedet, og min Svigerfader gav os en fed Kalv. Vi dansede efter den Tids Skik i Loerne, og det var der selvfølgelig ingen, der tog Anstød af. To Dage før Brylluppet holdtes den saakaldte Brudesengedag, eller, som den ogsaa kaldtes »Flæskeaften«. Da kom den største Del af

Mændene med hver en Skinke eller undertiden Penge i Stedet for, sædvanlig 6 Mark. Naboerne og de nærmeste i Familien var indbudte til at »passe op«, som det kaldtes, og desuden kom sædvanlig alle de Unge, som var indbudte og vilde med til Brylluppet, ogsaa den Aften. Der blev først drukket Kaffe med Tvebakker til og et Par Kaffepunser bagefter, derpaa spiste vi Skinke og drak Vin til, saa begyndte Dansen. Det var ofte lige saa muntert den Aften, som paa selve Bryllupsdagen. Dagen efter gjordes saa Forberedelserne til det egentlige Bryllup, hvilket jo de mange omtalte »Oppassere« havde at besørge. Konerne havde jo alt, hvad der hørte til Madlavningen at besørge, imedens Mændene under »Skaaffernes« Ledelse gjorde Loer og Lader i Stand, savede Brænde, tærskede Tvebakker i en Sæk til Bollerne i Suppen m.m. Der var nu egentlig ikke meget at bestille for Mændene. Paa Bryllupsdagen opvartedes der med Suppe og Kjød og, efter et Ophold, med Skinke. Efter nok et Ophold fik vi Steg, hvorefter det især gik løs med Vinen. Endelig fik vi, endnu før vi gik fra Bordet, Risengrød med Smør og »Ungvin« til at dyppe i. Senere, efter at Dansen var begyndt, fik vi Kaffe, og derefter gik det løs med Kaffepunser skiftevis med Dansen. Dagen efter mødtes alle Oppasserne igen til Middagsmad og Kaffe. Der var saaledes megen Tidsspilde ved Hjemmebryllupperne, men det var jo Skik og Brug, og tog man det fra den gemytlige Side, så kunde der ogsaa komme noget godt ud deraf ... Det kan endnu tilføjes, at til det »tjenstgørende« Personale hørte »Krudpigerne«, af hvilke der altid var to. De havde den Bestilling at laane Kaffekander og Kopper, samt Theskeer og skænke Kaffe i Brudestuen. Desuden skulde de pynte i Brudestuen med Blomster og Grønt og tilvejebringe et Billede med Blomster og et Vers til Brudeparret. Der var gerne en eller anden Lejlighedsdigter, som man fik til at lave disse Vers. Endvidere var der sædvanlig 4 »Dækpiger«, som skulde laane Bordduge, Skeer, Knive og Gafler m.m. og dække Bordene og tage af igjen efter endt Maaltid, til hvilket sidste de dog altid fik Hjælp af Oppasserne. Til at ordne det hele og sætte Maden paa Bordet havde man »Skafferen«, som gjerne skulde være en myndig Mand, der forstod at holde Orden med det hele. Ved større Bryllupper blev Maden altid kogt udenfor i nærheden af Huset ved en saakaldt »Kogekule«, en ca. tre kvarter bred og omtrent ligesaa dybt gravet Grøft med Jærnstænger lagt paa begge Kanter til at sætte Kjederne paa, under hvilke der altsaa var Plads til at fyre. Et Telt med et Bord var bygget i Nærheden for at beskytte mod Solskin, Blæst og Regn. Her residerede »Kogekonene« med sine Medhjælpere, Oppassernes Koner. Endnu et Par Funktionærer maatte

der til, for at alt kunde faa sin rette Gang, nemlig den saakaldte »Skravmand«, som havde at besørge Borde og Bænke tilvejebragt m.m., samt to »Vintappere«. Vinen og Brændevinen købtes nemlig dengang altid i Ankere, og saa skulde der jo nogen til at besørge Aftapningen, som skete efterhaanden, som der blev Flasker tomme. Tillige havde de Cigarene i Forvaring, og til dem eller Skafferne maatte man henvende sig, hvis man vilde have sig en Cigar. Forøvrigt stod der altid Tobak paa Bordene for Mandfolkene. Kogekonon, Skafferen, Skravmændene og »Tokonen«, Vadskekonen, var altid Folk, der gav sig af med disse Bestillinger og som lejedes dertil. Man kunde saa omtrent regne, at der til et Bryllups Afholdelse medgik en Uge. Man maa vistnok tilstaa, at ved Siden af, at man fulgte Skik og Brug med den Slags Bryllupper, gjorde man Regning paa at have en Fordel derved, men selv dette var jo Ret beset et Laan, fordi man bagefter paa en Maade var skyldig til at gøre Gengæld ved at gaa med, hvis man blev indbudt.«

Nu meldte opgaverne sig til den unge, velbegavede, vågne bonde. Gården skulle jo passes, men hans optegnelser giver et levende billede af de mange områder uden for hjemmet, hvor hans stærke initiativ blev af stor betydning i kampen for at bevare danskheden under det tyske herredømme: Foredragsforeningen »Enigheden«, som han oprettede og var formand for, det første andelsmejeri på Broagerland i 1886, oprettelse af en frimenighed og bygningen af kirke (1903), en privat dansk skole i Broager, som dog snart måtte lukke. De tyske myndigheder var utrætteligt og snedigt på færde for at stikke en pind i hjulene. Men møderne rundt om på gårdene kunne ikke bremses; så mødtes familierne på skift hos hinanden, sang, læste op og diskuterede derefter det læste – studiekredse på bøndergårde i 1870'erne!

Farfar skriver ikke ret meget om sin kone; når han beretter om børnene, især om deres sygdomme, er det »mine børn«! Farmor hed Margrethe Wrang og var født i Egen på Als i en gren af den meget store familie Wrang. Navnet, der er absolut atypisk i Sønderjylland, siges at stamme fra svenskekrigens tid, hvor de svenske tropper drog gennem Holsten og Sønderjylland under general Wrangel. Dennes søn »hoppede af« på Als, hvor han giftede sig med datteren på den gård, som siden har heddet »Wranggård«.

Der kom otte børn på Rojhus, tre sønner og fem døtre. Jeg husker kun farmor meget svagt, jeg var kun 7 år, da hun døde i 1911 under et besøg hos os i Tønder, 65 år gammel. Hele familien var samlet omkring hendes kiste i vores dagligstue, hvor frimenighedspræsten

forrettede bisættelsen – det måtte han ikke offentligt på kirkegården i Broager, hvor hun blev begravet.

Jeg var rystet over at se min far græde. Når hendes børn talte om hende, sagde de altid: »Hun var så god«. Hun har sikkert ikke haft det så let: otte børn, stor gård med meget arbejde, da hendes mand så ofte var hjemmefra.

Farfar husker jeg fra en enkelt scene: han sad i sin aftægtsstue med et barnebarn på hvert knæ og sang for dem H.C. Andersens »Panden, godt det gror, indenfor forstanden bor« og andre sange.

Far og mor – gårdmandssøn og arbejderdatter

Min far Andreas Andresen blev født 4. juni 1879 som nr. fire i børneflokket. Den ældste søn, Hans, arvede gården, Jørgen blev også landmand, men Andreas var ikke rigtig rask som barn, han led af en alvorlig øjensygdom, der trods lægebehandling og et langt ophold på børnehospitalet i Refsnæs først blev helbredt efter et langt klinikophold hos en øjenspecialist i Århus. Han var hele livet igennem meget nærsynet. Han gik som alle sine søskende i skole i Skelde, tysk skole selvfølgelig.

Efter 7 års skolegang blev far sendt på efterskole i Holsted, nord for grænsen. Fra dette ophold har jeg en del breve til forældrene. Han skriver et udmærket dansk, i begyndelsen er der nogle stavefejl, til sidst er det helt fejlfrit, men min farfar havde også undervist alle sine børn i dansk. Det er morsomt at læse, hvor fornuftigt den 15-årige dreng skriver. Tonen i disse og hans senere breve er kærlig, men samtidig ærbødig: »Eders tro og hengivne Søn«. Citat fra et fødselsdagsbrev til hans mor: »Jeg vil da ønske for Dig og bede Gud om, at det kommende Aar maa blive lykkeligt og glædeligt for Dig, og at Du endnu i mange, mange Aar maa vedblive at være min og mine Sødskendes kære, hjærtensgode Moder, som Du jo altid har været.«

Efter efterskolen kom far i lære hos en købmand i Broager. Læretiden varede 4 år – uden løn. Det var meget patriarkalske forhold; lærlingene boede og spiste hos købmanden, der om aftenen kom op på deres værelse for at sige god nat!

Engang i løbet af disse fire år mødte han mor, Margrethe Jessen, hun boede jo i Broager og har vel handlet hos købmanden. Det var, tror jeg, »kærlighed ved første blik«. De var begge 16 år, og kærligheden holdt, indtil sygdom og død skilte dem.

Efter læretiden fik far stilling som kontorist hos et kulfirma i Flensborg. Han fik 75 mark månedligt på egen kost og logi. Han fandt et godt værelse med fuld kost for 50 mark om måneden, og det var han særdeles tilfreds med. De overskydende 25 mark har altså været nok til en måned, men forsåling af et par sko kostede også kun 2,50 mark.

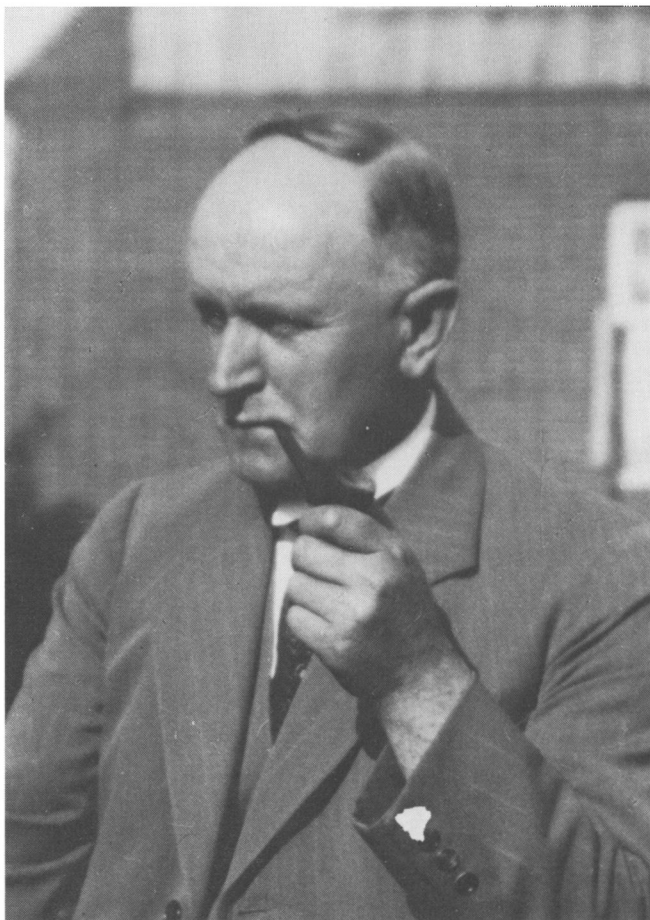
I 1900 blev han elev på købmandsskolen i Århus. I 1902 får han stilling i Tønder som kasserer og meddirektør i den lige oprettede danske »Tønder Landmandsbank« i et af byens smukkeste huse, et gammelt patricierhus fra 1792.

Den 14. april 1903 blev Andreas og Margrethe gift i Broager kirke.

Om mors slægt ved jeg kun meget lidt. Hendes morfar var snedker og lavede det chatol, der siden er gået i arv fra mor til datter; det må være fra ca. 1800. Morfar var murer. De fik 4 børn, tre drenge og mor. Mormor døde, da mor var 5 år, af tidens frygtede sygdom »tæring« – tuberkulose. De tre brødre døde af samme sygdom. Mor fik nogle slemme sår på halsen, de blev dog helbredt, men efterlod grimme ar, så mor, fra hun blev voksen, altid bar højhalsede kjoler. De havde åbenbart en fornuftig læge, han ordinerede, at mor hver dag om sommeren skulle gå ned til Vemmingbund og bade halsen med saltvand. Mon det ikke var for at få hende ud i sol og frisk luft? Familien boede i et lille hyggeligt hus, som jeg svagt husker – der var en alkove i stuen, den blev ikke brugt mere, men jeg tænkte tit på, at dér havde de tre små drenge sovet og smittet hinanden. Morfar giftede sig hurtigt igen, hans kone nr. 2 døde også, en række år havde han husbestyrerinde. Sine sidste år boede han hos os i Tønder, så jeg kom egentlig til at kende ham bedre end min fars forældre. Han var en pæn mand med skarpe, fine træk, men han var ikke en morfar, vi børn kom til at stå nær. Nu havde min mor også fortalt så meget om, hvor hård, han havde været imod hende i hendes barndom og ungdom.

Da mor var færdig med skolen, kom hun straks ud at tjene. Hun havde adskillige pladser og lærte meget. Til sidst var hun husjomfru hos en af de rige kaptajner i Aabenraa. Hun var *meget* dygtig; hun kunne bl.a. det, man kaldte fransk vask og strygning, d.v.s. hun kunne stryge stive flipper og skjortebryst – jeg kan se hende stå i køkkenet og stryge fars løse, hvide flipper og manchetter. Hun syede alt sit tøj selv og blev altid komplimenteret for sine kjoler.

Hun mødte altså sin Andreas, da hun var 16 år; da de begge var 20, blev de officielt forlovet. I familien Andresens øjne må det have været en »mesalliance« – jeg må stærkt betone, at jeg aldrig har hørt noget om det – men den gamle slægt, der i næsten 200 år havde siddet på

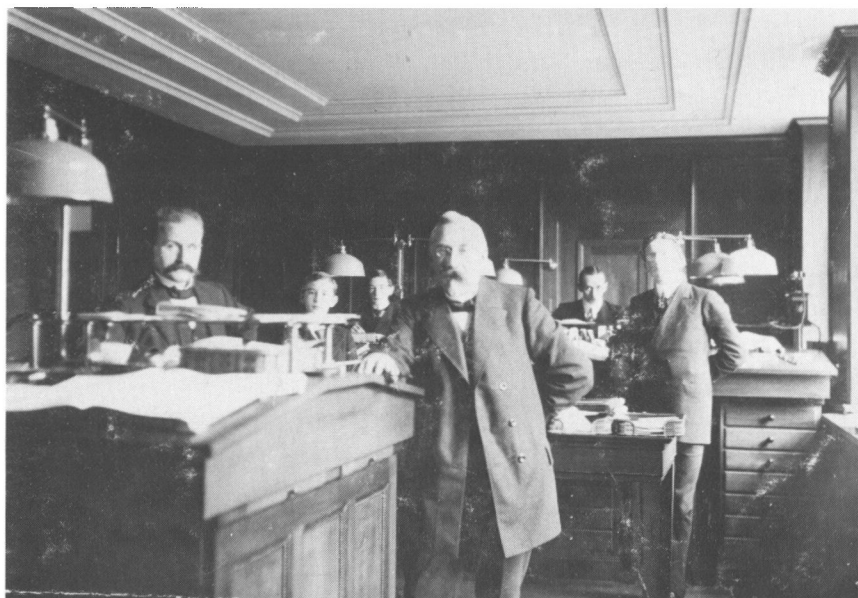
*Bankdirektør
Andreas Andresen,
Tønder
(1879–1939).
Privateje.*

egen jord, kan vel ikke have været tilfreds med, at Andreas, den velbegavede, dygtige søn i den pæne karriere, giftede sig med en arbejderdatter. Mor har heller aldrig antydnet noget i den retning, men hun fortalte om, hvor dødelig genert hun var ved det store forlovelseskaffebord på Rojhus; der var en fin hjemmevævet dug på bordet med springende hjorte indvævet i kanten, og dem sad hun hele tiden og studerede! Men jeg ved ganske bestemt, at hun hurtigt blev accepteret af hele familien! Hun var så køn og »net«, hun var så dygtig, og Andreas og hun var så glade for hinanden.

Den unge bankkassererfamilie i Tønder

Den 14. marts 1903 blev hun så fru bankkasserer Andresen. Det nygifte par flyttede ind i Østergade 8^l, hvor naboerne havde pyntet gadedøren med grønt og »Herzlich Willkommen«! I en efterskrift til et af fars breve fra den allerførste tid skriver hun: »Jeg har det godt, ja, endda rigtig godt. Jeg kender jo ikke mange her, men det finder jeg mig helt godt i, det er jo kun en Biting, når man har sit eget, kjære Hjem.« Mor fortalte engang, at hun syntes, hun havde det som en prinsesse, da hun blev gift. For hende, som fra sit 14. til sit 24. år havde tjent andre, må det have været vidunderligt at få sit eget og bruge al sin dygtighed dér. Og hun *var* en meget dygtig husmor, god til alt, lavede god mad, henkogte, syltede og bagte – kort sagt, hun var den perfekte husmor fra den tid.

Hun var tit ked af, at hun slet ingen boglig uddannelse havde fået – hun havde ikke engang været på højskole! Hun stavede dårligt og vidste det. Somme tider sagde hun til mig: »Jeg er så dum«. Og jeg prøvede at overbevise hende om, at hun aldeles ikke var dum, men

Interiør fra Tønder Landmandsbank o. 1914. Yderst til venstre Andreas Andresen, i midten bankdirektør R.P. Rossen. Privateje.

*Bankdirektørvillaen
på Ribevej nr. 8, byg-
get 1912 af Jep Fink
i »dansk stil».
Privateje*

uvidende om mange ting – og det kunne hun jo ikke gøre for. Hun var et meget jordnært menneske, der gik helt op i sin travle hverdag, mand og børn.

Den 16. februar 1904 blev jeg født i mine forældres første lejlighed i Østergade 8, som jeg kun husker svagt. I 1909 flyttede vi efter min brors fødsel til en stuelejlighed i et hus længere nordpå i Østergade. Den lejlighed husker jeg meget tydeligt, men dér boede vi også indtil 1912, da huset på Ribevej 8 blev bygget. Vi fik gasbelysning i stedet for petroleum; et stort fremskridt, og eget lokum på en gang uden for soveværelset. Bedst husker jeg dog husets omgivelser: der løb en bæk

fra Vidåen langs med huset. Bækken havde rent, klart vand, så vi børn badede tit i den, det var jo helt ufarligt. Bagved huset lå en stor tømmerplads, en herlig legeplads med mange muligheder. Ejeren, tømmerhandler Ratje, havde sin villa der, ham og hans familie stod vi på god fod med. Bag ved tømmerpladsen løb Vidåen, som det var os strengt forbudt at komme i nærheden af, hvad min lillebror dog ikke respekterede. Han faldt da også i vandet og blev kun reddet ved to 10-årige drenges resolute optræden, den ene holdt hans hoved oven vande ved et godt greb i hans lange krøller – han var 3 år, men hans ømme mor havde ikke nænnet at lade ham klippe – den anden dreng løb efter hjælp. Lillebror fik en solid endefuld, hvad jeg fandt meget uretfærdigt.

I 1912 var så vort hus færdigt, det var tegnet af arkitekt Jep Fink i »dansk stil«. Det var det første hus i Tønder, der fik centralvarme. Og så fik vi elektrisk lys – et helt mirakel!

Samme år var der Landdagsvalg; i Tønder var der 80 danske stemmer. Nu måtte der ske noget! »Tønder Læseforening« blev stiftet. At det indebar en vis risiko, vidste man, derfor det neutrale, helt upolitiske navn. I en bagbygning til »Tønder Landmandsbank« på en gulvflade på 56 m² indrettedes der bibliotek, læseværelse og mødesal.

Det var lykkedes at erhverve en del bøger samt frieksemplarer af nogle danske dagblade. Men der måtte gås forsigtigt til værks af foreningens ledelse; dansksindede tjenestemænd turde ikke komme der, og min far, der var formand, løb en ikke ringe risiko. Af og til dukkede gendarmen op for at høre på, hvad der blev læst op, og om der blev sunget en af de forbudte sange i »Den Blå«. Han var fra Mecklenburg-Schwerin og har næppe forstået et ord.

Tyskerne var forbavsede over de mange danske stemmer. Amtmanden, Landrat Rogge, sagde ved et møde: »Zum Teufel noch einmal! Nun sagen Sie mir doch einmal, wo stecken denn die 80 Dänen in Tondern – ich kenne nur ganz vereinzelte.« (For pokker da! Sig mig dog, hvor findes dog de 80 danskere i Tønder – jeg kender kun ganske få).

Skolen

I 1910 skulle lille Margrete i skole, tysk skole, der var intet valg. Far og mor ville ikke lære mig tysk, og jeg havde ingen tyske legekammerater; vi var jo ret isolerede, fordi der var så få danske familier i byen.

Bag de to vinduer i bagbygningen til Tønder Landmandsbank – oprindeligt en stald – havde »Tønder Læseforening« sit beskedne lokale. Foto Johs. Timm, Tønder. Privateje.

Man kan synes, det var lidt hårdt at sende et 6-års barn i skole, uden at det kunne forstå eller tale sproget. Den første skoledag husker jeg svagt, men ikke som noget ubehageligt. Forstanderinden havde meddelt min klasselærerinde, at hun fik en lille pige fra et dansk hjem i sin klasse. Hun, Fräulein Michelsen, fortalte mig senere, at der gik

tre måneder – så talte jeg tysk. Børn i den alder tilegner sig jo utroligt hurtigt et fremmed sprog. Til gengæld var det jo lærerindernes korrekte tysk, jeg lærte; mine tyske kammerater talte det også i timerne, men indbyrdes talte de selvfølgelig det rædsomme »hjemmetysk«, de var vant til fra deres hjem. Det måtte jeg også hurtigst muligt lære, for jeg fik meget tidligt at vide: »Och, was bist du affig, Grete«. (hvor du skaber dig).

Her vil jeg gerne indskyde nogle iagttagelser om det ganske specielle Tøndersprog, som i min gymnasietid interesserede mig meget – en interesse, jeg delte med min far, der under byrådsmøderne i al hemmelighed noterede særlige »godbidder« til mig. Senere har jeg ofte ærgret mig over, at jeg ikke i tide skrev om det, men jeg blev gift kort efter min skoleembedseksamen, og så var jeg jo husmor og studerede kogeboøger, efter den tids mønster skrev husmødre ingen afhandlinger! Og efter genforeningen forsvandt dette specielle sprog langsomt under påvirkning af dansk skole, senere radio og fjernsyn.

Sociologen professor Kaare Svalastoga bruger i sin bog om Tønder: »En By ved Grænsen« flg. som motto: »Æ finner et sørgle ven to minnesker å' den sam bildungsstufe aus politischen gründen int kan forkeer« (Jeg finder det sørgeligt, når to mennesker på samme dannelsesstrin ikke kan omgås af politiske grunde).

Da min mor engang opdagede, at vores unge pige fik herrebesøg, og bebrejdede hende det, fik hun svaret: »De æ da min kavalier, va æ forkeer mæ«. (verkeren = omgås).

Den bedste af min fars »godbidder« fra byrådet stammer fra en fest: »Må de væ mæ gestattet a ubringe et lebehoch for den genosse, de gesundheitshalber int kan væ anwesend hæ e jawten«. (Må det være mig tilladt at råbe et hurra for den kollega, som af helbredsgrunde ikke kan være til stede i aften).

Mange andre eksempler sidder der endnu, jeg hørte dem jo alle vegne; lad mig nøjes med disse to: »Och was bin ich schitt zupass«. (Ih, hvor er jeg skidt tilpas) og »Es ist gut un haben einen schinken zu und schneiden ab von, wenn da kommt einer«. (Det er godt at have en skinke at skære af, når der kommer nogen). Min bror oplevede i vort renseri flg. replik – det må have været efter genforeningen: »Vå di doch gror herr Andresen, di vær jo snart en hel riese«. (Hvor De dog vokser, herr A., De bliver jo snart en hel kæmpe).

Fräulein Michelsen mindes jeg med sympati; hun havde i modsætning til de andre lærerinder, et vist kendskab til dansk kultur, f.eks. den danske højskole. Hun var altid sød imod mig. Vi havde engang et

plattysk digt for: Klaus Groths »Min Modersprak«. Hun tog mig op for at sige det udenad og tilføjede: »Du kannst ja an Deine eigene Muttersprache denken, Grete«. (Du kan jo tænke på dit eget modersmål). Sådant en bemærkning varmede jo, men dem var der ikke mange af. Ikke fordi de andre lærerinder var direkte ubehagelige, men jeg følte altid min særstilling i klassen som den eneste elev fra et dansk hjem. En gang om året skulle der laves statistik om elevernes hjemmesprog. Så kom den usympatiske Frl. Grundmann, datter af byens stationsforstander, ind i klassen og spurgte: »Wer spricht Deutsch zu Hause?« (Hvem taler tysk hjemme?), hvorpå hele klassen – undtagen jeg – rejste sig – det kunne hun vel have nøjedes med, men nej! »Wer spricht Dänisch zu Hause?«, og så måtte jeg jo op at stå – alene.

Jeg husker en episode fra legepladsen. Det var ret tidligt, i 3. klasse måske. Klassen legede en sangleg, men de ville ikke have mig med i rundkredsen; sådan en oplevelse sidder meget fast i hukommelsen, det er 70 år siden. At der kom en lærerinde og beordrede pigerne til at tage mig med, gjorde jo ikke sagen bedre. Vi måtte ikke tale dansk på legepladsen, så da min bror kom i skole, måtte vi tale tysk med hinanden.

Fagligt klarede jeg mig godt, undtagen i regning; især var hovedregning min skræk. Vores regnelærerinde havde den meget upædagogiske idé at flytte os rundt i klassen efter vore præstationer efter et mærkeligt system, som jeg ikke erindrer. I en time klarede jeg mig meget skidt og havnede på første bæk ved siden af klassens dumme dreng; han lugtede meget ilde, da han undertiden tissede i bukserne, så der stod en lille sø under hans plads. Jeg husker min dybe skam, og hvordan jeg rykkede helt ud på kanten af bænken for at lægge så stor en afstand imellem os som muligt!

De virkelige vanskeligheder i skolen begyndte dog først ved 1. verdenskrigs udbrud i 1914 og varede helt indtil jeg påske 1919 forlod skolen.

Der var blevet bygget en ny, fin skole i Nørregade, hvor »Die höhere Mädchenschule« rykkede ind i 1915; det var en tiklasset skole, nogenlunde svarende til en dansk realskole, dog uden eksamen, man fik kun et afgangsbekv. Skolens protektrice var den tyske kronprinsesse Cecilie (søster til Christian X's dronning Alexandrine), og skolen fik navn efter hendes lille datter – Alexandrinenschule! Hendes portræt hang i alle klasseværelser sammen med et prangende foto af Wilhelm II til hest, med den lamme hånd dekorativt anbragt, og et af den barske general Hindenburg.

Vi begyndte allerede med fransk i 5. klasse, engelsk fik vi i 7. klasse. Umiddelbart efter krigens udbrud blev det almindelig anvendte adieu (i daglig tale »djøs«) erstattet med et tysk »Auf Wiedersehen«. Samtidig startede man en møjsommelig og ofte helt latterlig udrensning af de utallige franske ord, der fandtes i tysk ligesom i alle andre vestlige sprog. De værste eksempler er vel nok: »kneten« (ælte) for massere og »Kneter« for massør – en, der ælter sine patienter, og »Kraftwagenführer« for chauffør, føreren af en »Kraftwagen« (bil). De er forlængst gledet ud af det tyske sprog igen, undtagen enkelte, der er ganske fornuftige, såsom »anrufen« = ringe op. De skøre ord skulle huskes, ellers kostede det 5 Pfg. I et skab stod der adskillige æsker: én til bøderne, én til medbragt afredt hår til erstatning for tvist til kanonerne, én til staniol, også til kanonerne! Der kom også ordre om at aflevere alle kobberting; mor havde en flot, stor kobberkedel på komfuret. Den afleverede hun, hun turde ikke andet, men en lille, fin, trebenet kobberkedel og en gammel lyseslukker gemte hun! Hun kravlede ind under gavlen på loftet og skubbede tingene ind under gulvet, der lå de godt. Alle de afleverede sager kom for resten aldrig længere end til et rum på seminariet, hvor vi kunne hilse på dem gennem et vindue.

Lærerinderne var alle seminarienuddannede; to søstre »grosse Knüppel« og »kleine Knüppel« underviste i engelsk og fransk; de havde kun tilbragt et par måneder i de pågældende lande, og de bibragte os en gyselig udtale, som mine lærere i gymnasiet senere måtte kæmpe hårdt med.

Vi fik en ny forstanderinde, Frau Major von Fahland, hun var krigsenke. Hun havde majorens sabler hængt op på kryds på sin væg og var altid i sort. Vi syntes, hun var »en fin dame«. Hun var fra Pommern og havde derfor ikke de hjemmetyske lærerinders snæversyn. Vi havde hende i tysk, hun startede tidligt med Goethe – hans uudholdelig kedelige episke digt »Hermann und Dorothea«, som jeg aldrig siden har villet beskæftige mig med. Hun var altid meget sød imod mig, kaldte mig »Gretelein«, og da jeg i 1919 var i afskedsaudiens hos hende, og hun vidste, at jeg skulle på dansk efterskole, talte hun – absolut uden ironi – om »Dein liebes Dänemark«.

Engang under krigen havde jeg en oplevelse i skolen, der rystede mig dybt. Fra 1. klasse havde jeg siddet sammen med Maria, vi var rigtige slyngveninder. Jeg kom meget i hendes hjem, hendes far var forstander for det gamle vajsenhus, der i 200 år husede forældreløse drenge. (Huset er fredet og nænsomt restaureret og tilhører nu seminariet). Marias forældre var rare og venlige, og hun havde nogle spænden-

de brødre. Der blev aldrig talt politik. Pludselig en dag svarede Maria mig ikke, når jeg talte til hende eller spurgte hende om noget, hun var lukket som en østers. Jeg forstod det absolut ikke, før en af de andre piger kom hen til mig og sagde: »Das ist aus politischen Gründen«. Jeg blev dybt fortvivlet; da jeg kom hjem, græd jeg så utrøsteligt, at mor stod helt hjælpeløs. Det var en virkelig sorg, jeg følte mig forrådt. Vi kom selvfølgelig ikke sammen mere, og i de år, vi gik i klasse sammen til 1919, vekslede vi aldrig mere et ord.

Jeg kan jo ikke give et billede af Tønder i tyskertiden uden at nævne alle de unge seminarieelever, der prægede byen. De betød et stærkt indslag i gadebilledet på grund af deres huer, en slags uniformskasketter, blå for præparanderne, røde for seminaristerne. Det gamle seminarium, oprettet i 1788, det ældste i Norden, var meget anset, søgt ikke alene af byens og oplandets unge mænd, men også af mange sydfra. De boede rundt omkring hos tyske småborgere, og for den tyske, kvindelige ungdom betød de meget; mange piger blev forlovet med en vordende lærer – et pænt parti! I min klasse havde næsten alle piger en »flamme« (en flirt): om eftermiddagen gik vi piger hele »strøget« igennem, det hed »bummeln gehen« (slentre ad strøget); det samme gjorde seminaristerne. Når man så passerede sin »flamme«, tog han huen af og så én dybt i øjnene – ikke et ord blev vekslet. De tyske piger kendte måske drengene fra deres eget eller andres hjem, men hvordan jeg kom ind i den turnus, husker jeg absolut ikke, men her kunne jeg i alt fald for en gangs skyld være med. Min flamme havde et godt dansk navn – Rasmus Frandsen – og var fra et hjemmetysk hjem i Skærbæk. Vi mødtes i dyb, spændende hemmelighed, gik hver for sig ad forskellige gader og mødtes så først ved Bachmanns mølle og vandrede ud ad diget mod vest. Det var næsten altid vinter, synes jeg. Stien på diget var meget pløret, og jeg kom altid hjem med meget snavsede støvler, som mor ikke måtte se. Jeg var ikke spor forelsket i Rasmus, og mon han var det i mig? Det var et ritual, som gav mig et slags sammenhold med mine tyske kammerater. Ved genforeningen fik seminarieeleverne valget mellem at fortsætte på dansk seminarium eller rejse sydpå; Rasmus valgte det sidste, det mente han, han skyldte sit fædreland. Jeg var begyndt på gymnasiet og var helt opslugt af det – det var naturligt og stærkt lettende at sige stop, og det gjorde vi så aldeles uden dramatik. I 1934 mødte jeg Rasmus under et besøg i Tønder, han var såmænd dansk lærer og dansk gift!

Første verdenskrig 1914–18

Efter mordet i Serajevo 28. juni 1914 trak tunge skyer sammen over Europa. Vi var sidst i juli på ferie på »Røjhus«, men far ville hjem til Tønder. Den 2. august mobiliserede Tyskland. Krigen var en kendsgerning. Den dag står meget tydeligt for mig – overalt plakater med besked om mødested for de indkaldte soldater, kirkeklokkernes uafbrudte ringen og ikke mindst mine forældres bekymrede ansigter. Mor var især bange for, at tyskerne – hun sagde pøbelen – skulle knuse vore vinduer. Det blev nu kun til, at de maledede de to af de tre hvide stolper i vores indkørsel, så det blev det tyske flags farver: »Schwarz – weiss – rot«. Det kunne da nemt vaskes af. Men natten mellem den 2. og 3. august blev far arresteret. Denne episode er nok den fra 1914, der står tydeligst prentet i min hukommelse. Vi blev vækket ved en kraftig banken på gadedøren, derefter lyden af metal (sabel?) mod messinghåndtaget. Mor tiggede og bad far om ikke at lukke op, men da de havde tændt lys i soveværelset, og da der blev fløjtet signal fra haven, lukkede far op. Det var byens eneste betjent eller gendarm, som man sagde dengang, den tykke Bergmann med det rare, skikkelige ansigt. »Herr Andresen, Sie sind verhaftet« (anholdt). Jeg kan se mor for mig i natkjole med en mørk fletning ned ad ryggen. Hun sagde fortvivlet: »Aber Herr Bergmann, mein Mann hat doch nichts getan« (Min mand har dog ikke gjort noget). »Es ist Befehl (ordre), Frau Andresen«, var svaret. Mange blev anholdt den nat i Tønder og omegn; det var mænd og kvinder, der var formænd for danske foreninger, ledere af danske gymnastikhold o.m.a. Far var jo formand for »Tønder Læseforening« og desuden kasserer og meddirektør i »Tønder Landmandsbank«. Redaktøren for en lille dansk avis »Vestslesvigsk Tiden«*de*, P. Skovrøy, var selvfølgelig med og lensgreve O.D. Schack, Schackenborg, og hans godsinspektør, der tegnede portrætter af alle de mænd, der senere sad fængslet i Flensborg. Hans tegninger udkom med kommentarer til hvert portræt i 1973, bogen fik titlen »Forbryderalbum«. Officielt blev anholdelserne begrundet med mistanke om spionage. Fangerne blev ført til fængslet, nogle små, mørke, uhumske celler i det gamle porthus, den eneste bevarede del af det gamle slot »Tønderhus«. Disse celler blev normalt kun brugt som detention eller natlogi for »bosser« (vagabonder). Næste morgen kom der bud til mor om at komme med noget tøj til far. Fangerne skulle føres til fæstningen Magdeburg (statsfængsel). De blev i samlet flok ført ad hovedgaden til stationen. Mor overværede ikke denne forsmædelige spidsrods-

march, hun turde vel ikke forlade huset og os børn, men hendes gode veninde, hvis mand også var med, havde set det fra deres forretning. Jeg husker hendes grædende beretning om de tyske borgeres hånlige skrigen og deres trusler.

Jeg ville ikke i skole den morgen, men mor sendte mig alligevel af sted, »jeg havde ikke noget at skamme mig over«. Kammeraterne sagde da heller ikke noget. Der gik nogle dage, hvor det svirrede med rygter; far var allerede skudt! Så en tidlig morgen stod far ved fodenden af vore senge! Fangerne var ikke nået længere end til Altona statsfængsel, hvor de blev fotograferet på behørig vis til forbryderalbummet og forhørt. Da ingen af dem havde noget kriminelt at tilstå, blev de løsladt og kunne rejse hjem – for egen regning. Det var den tyske Landrat (amtmand) dog ikke tilfreds med; en uge senere kom Bergmann igen, denne gang dog ved dagslys. Far så ham komme ude på Ribevej og udstødte den eneste ed, jeg nogensinde hørte fra hans mund: »Så kunne de fanden gale mig da have beholdt os med det samme.«

Denne gang var man blevet klogere; man ville ikke sende fangerne sydpå, hvor myndighederne åbenbart ingen forståelse havde for den politiske situation i Tønder, så denne gang blev de interneret i Flensborg, hvor de sad i 6 uger. De led ingen nød, de kunne på egen regning supplere fangekosten med mad udefra; deres koner kunne få lov til at besøge dem. En ung bonde blandt fangerne var uddannet på Ollerup Gymnastikskole. Han samlede et gymnastikhold, andre holdt foredrag, de sang meget. Imens gik krigen sin gang, og snart måtte tyskerne løslade de unge mænd, der blev indkaldt. Nu kom »spionerne« i tysk uniform og blev sendt til fronten. Så blev de efterhånden alle løsladt. I Tønder blev de stillet op på stribet foran amtshuset, og »landråden« holdt en dunderende tale til dem; hvis de på nogen måde beskæftigede sig med politik, ville de øjeblikkelig blive fængslet igen. Så kunne de gå hjem. Vi var lykkelige over at have far hjemme igen. Han kunne jo aldrig komme med i krigen, han var som ung blevet kasseret på grund af sine svage øjne. Alligevel blev han allerede i 1915 indkaldt og måtte gennemgå en meget hård rekruttid i Berlin. Han blev selvfølgelig betragtet som simulant, og der gik lang tid, før man tog hans øjensvagthed alvorligt og erklærede ham for G.V. – garnisonsverwendungsfähig = egnet til garnisonsarbejde. Til fronten kom han altså ikke, men tilbragte de næste to år i Polen og Flandern som furér og regimentsskriver. Han lå jo hele tiden bag frontlinien, men mor var alligevel altid bange for, at der kunne ske ham noget. Når hendes veninder, hvis mænd også var indkaldt, kom til rugkaffe med deres bittesmå madpak-

De internerede »hygger sig« på Navigationskolen i Flensborg den 2. september 1914. Fra venstre bankdirektør Rossen, og siddende redaktør Skovrøy. Midt for skabet greve O.D. Schack. Landsarkivet i Aabenraa, R.P. Rossens privatarkiv.

ker, sang de tit, og jeg kunne ikke begribe, hvorfor jeg altid skulle spille »nattens dæmrende tåger« ... »der kun soldaten våger på sin ensomme vagt«, og de gamle damer (ca. 35 år) sad med tårer i øjnene!

For mig blev den kommende tid slem. Den tyske hær faldt ind i det neutrale Belgien og drog i de følgende måneder sejrrigt gennem Belgien og Nordfrankrig; den ene by efter den anden faldt. Hver gang, der meldtes en sejr, fløjtede sirenerne på »Tondernsche Zeitung«, og der sendtes flyveblade ud. På skolen standsede undervisningen, eleverne samledes i festsalen, forstanderinden holdt en flammende tale, og vi sang »Deutschland, Deutschland über alles«. Jeg prøvede først at lade være med at synge, men én af lærerinderne kom hen til mig og sagde: »Du musst mitsingen, Grete!« Da jeg beklagede mig til far, sagde han: »Du bliver nødt til at synge med, men du kan tænke noget andet i dit hjerte.« Det hjalp mig – jeg tænkte mange grimme ting!

Vi fik ofte fri, flere gange om ugen, og hver gang var jeg ked af det. Jeg vidste jo hjemmefra, at en genforening med Danmark kun var mulig, hvis Tyskland tabte krigen, og vi kunne få vores afstemning. Og nu gik den tyske hær fra sejr til sejr.

Andreas Andresen tegnet af godsinspektør Davidsen i 1914. Fra Godsinspektør H.C. Davidsens »Forbryderalbum«. Tønder 1973.

Det var ikke rart i den tid at være datter af en kendt dansk mand. Når jeg gik ad Østergade, stod der næsten altid en fed dreng, større end jeg, i en port, han råbte efter mig: »Danskerpak, mæ æ lus å æ nak« (med lus på nakken), noget sludder, men det var nu ikke så rart. Jeg klagede igen til far og fik svaret: »Du skal tie stille og holde hovedet højt.« Man kan synes, at det var for meget at forlange af et 10–11 års

barn, men det betød meget for mig og hjalp mig. Og nu kan jeg klart se, at de ord måtte være de danske sønderjyders lov i de svære krigsår; tie stille og vente, men aldrig bøje sit sind under tyranniet.

Alt kunne glemmes, når jeg læste; men det var vanskeligt at få bøger nok. Jeg lånte selvfølgelig tyske pigebøger af mine kammerater; skolen kan ikke have haft noget bibliotek, for jeg husker kun at have læst ganske få »ordentlige« bøger på tysk dengang. Hjemmebiblioteket var ikke stort nok for mig, selv om jeg allerede i 12–13-årsalderen læste Henrik Ibsen – med ringe udbytte – og Henrik Pontoppidan »Det forjættede land«, som jeg dog forstod en del af. Jonas Lie var jeg meget glad for, især »Familien på Gilje« og »Kommandørens døtre«. Mine yndlingsbøger, som jeg læste gang på gang, var dog Ingemanns historiske romaner. Min læsehunger var så stor, at jeg altid var på jagt efter bøger. Kom jeg første gang i et hjem, spejdede jeg stjålent efter en reol; havde de mon bøger, og kunne jeg være bekendt at bede om at låne nogle?

Hurtigt efter krigsudbruddet ændredes dagligdagen: der kom rationering, og den strammedes fra måned til måned. Der var en officiel »opråber«, der gik rundt i byen med sin tromme og forkyndte, hvad vi kunne få og hvor. Jeg husker følgende, måske mest på grund af de forkerte tyske kasus: »Frisches Fleisch von ein junges Pferd zu haben bei Martin Olesen, Süderstrasse« (friskt kød af en unghest). Så måtte lillebror og jeg af sted. Vores mor skrantede, hun kunne ikke tåle at stå så længe, og der kunne gå timer, inden det blev vores tur, og så var der ofte udsolgt. Eller det gjaldt hønsefoder, det var i en gade, der dengang hed »Bag Staldene«. Vi drog derhen med trækvogn, vi kede os rædsomt. Efterhånden var rationerne så små, at det kneb for mor at skaffe nok at spise. Vi sultede vel ikke, men fik jo en elendig ernæring. Nu havde vi jo familien på Sundeved, de ville hellere end gerne hjælpe, men det var forbudt at føre eller tilsende madvarer fra amt til amt. Gendarmerne foretog nu og da razziaer i togene, og så måtte man aflevere alle de dyrebare sager.

Alligevel vovede vi den dristige fødevareekspedition, mor, min bror og jeg. Den oplevelse står meget klart for mig. Først arbejdet på Rojhus hos min farbror. Der blev revet kartofler til kartoffelmel. Sukkerroer blev revet i hånden, så vi alle havde flåede fingre; roerne blev kogt i en gruekedel til en tyk sirup, der ikke smagte godt, men sød var den. Mor fik to flæskesider, en uvurderlig skat, hun syede to lommer på sit lange underskørt, så de passede til flæsket. Så var der rugkerner til kaffe og noget meget dyrebart hvedemel. Det allerkosteligste var $\frac{1}{2}$ kg

smør, det skulle min bror have i sin matrosbluse (med elastik forneden). Han måtte sidde meget rank, så smørret ikke skulle smelte mod hans varme mave, og han var klar over situationens alvor, det så man på hans lille alvorlige ansigt: tyskerne skulle ikke tage hans smør. Og så startede den lange og besværlige hjemrejse, man skiftede tog flere gange og havde lange ophold. Mor turde ikke sætte sig ned, for så bumpede flæskesiderne mod gulvet. Vi rejste på 4. klasse; der var bænke på langsiden af kupeen, gulvet var beregnet til al mulig bagage. Mor slæbte den tunge kuffert, jeg havde en lille junge med siruppen. Det var frygtelig spændende for os børn, men stakkels mor – da vi ankom til Tønder Nord, hentede vores unge pige os, og vi kunne ikke begribe, hvorfor mor faldt hende grædende om halsen.

Jeg kan ikke huske, at vi børn led nød, men nok, at vi altid var sultne, især efter brød, som var stærkt rationeret og efterhånden blev blandet med mærkelige ingredienser. Mor fortalte mig engang år senere, at hun en aften sad alene og blev så forfærdelig sulten. Hun faldt for fristelsen og smurte sig en rugbrødssukkermad og havde den elendigste samvittighed: hun stjal jo mad fra sine børn!

Men hele min barndom var da ikke skolen og dens genvordigheder, ubehaget ved den lede drengs tilråb, krig og rationeringskøer. Når først gadedøren på Ribevej 8 havde lukket sig bag mig, var alt godt og trygt. Min barndom var så god, mit forhold til mine forældre var problemfrit og lykkeligt. Jeg elskede min far meget højt til hans sidste svære tider. Nok var han en fåmælt og stille mand, måske endda på en måde indesluttet, men vi børn følte altid hans omhu og kærlighed. For mig var han en klippe af tryghed. Jeg kan ikke mindes ét hårdt, vredt eller utålmodigt ord fra hans mund.

Far var meget interesseret i astronomi og havde et stjernekort, som vi sammen studerede. På klare vinteraftener gik vi så somme tider ud, hvor vi kunne se hele horisonten – det var jo ikke så svært i Tønder – og fandt stjernebillederne på himlen, jeg kan en del af dem endnu. Når jeg så blev kold om hænderne og varmede dem i hans frakkelomme, kunne intet ondt nå mig – hverken tyskere eller trolde.

Da jeg i 1926 var et semester i Heidelberg, blev far Ridder af Dannebrog. Dengang blev ridderkorsene ikke strøet ud som nu – jeg skrev i min lykønskning til ham, at han for mig altid havde stået som »ridderen uden frygt og dadel«. Sådan kunne man *skrive*, men ikke *sige* til ham.

Mor og jeg snakkede meget og godt sammen; hun var så umådelig »nem« og ukompliceret. Hun levede sit liv som husmor efter den tids

mønster: flittig, dygtig og utrættelig aktiv for familiens ve og vel – og lykkelig ved sin tilværelse. Jeg var jo sådan en klog og dygtig pige, der klarede skolen fint og ville studere; jeg skulle sandelig ikke belemres med huslige pligter, det havde vi jo en pige til. At mor ikke drømte om at give noget af sin store huslige erfaring og dygtighed videre til mig, aldrig stillede krav til mig og forkælede mig hele min barndom og ungdom igennem, kom jeg til at beklage dybt senere. Rent praktisk betød det, at jeg i 1929 som nybagt cand.mag. og nygift husmor stod uden huslig øvelse og erfaring.

Sommerferier og gæstebud

Til de lyse sider af min barndom hører også de mange lange sommerferier på Rojhus, det var sorgløse, dejlige dage. Der var fire børn, den ældste pige var jævnaldrende med mig, vi var nære veninder. Begge var vi store læseheste og altid på jagt efter bøger. De voksne var en sommer meget optaget af en bog: »Syersken«. Vi måtte ikke læse den, den blev låst inde i et bogskab. Det lykkedes os dog en dag at få fat i den, og vi læste den sammen, liggende på maven med et stearinlys på hovedpuden – strengt forbudt. Den blev en meget stor skuffelse. Syersken fik et barn, og hun var jo ikke gift! Der var noget med en måneskinsnat og nogle døre, der blev åbnet og lukket. Vi forstod ikke et kuk og syntes, at de voksne var fjollede. Der var dejlige dage på den smukke strand ved Flensborg Fjord, hvor vi altid var de eneste, der badede – køreture mellem de smukke levende hegn, der er så karakteristiske for Broagerland, i børnenes lille jumbe med deres pony, den overfede Bella; hun var så doven, at hun næsten ikke var til at drive frem. Så var der familiebesøgene, hvor vi alle drog af sted i charabanc med to raske heste foran, oftest til »Smølmark«, hvor en af fastrene boede. Vi ankom tidligt på eftermiddagen og startede med det overdådige sønderjyske kaffebord: en skærekage til at lægge bund med, to kæmpelagkager, den ene en svesketærte med butterdej, den anden en mere almindelig lagkage med højt flødeskum, og aldrig under seks slags småkager, masser af tynd kaffe. Så gik mændene markvandring, og konerne havevandring med megen snak om blomster, grøntsager og frugt.

Til aftensmad var der altid to stege, f.eks. okse- og flæskesteg, og masser af frikadeller – én sovs til det hele, men den kunne jo også blive god! Dertil surt og sødt, og vist også koldt bord. Jeg kan slet

ikke huske, hvad man drak til, ikke vin, det var kun til bryllupper. Mændene har vel fået øl, måske hjemmebrygget, men der var aldrig snaps! Inden vi skulle hjem, tonede resten af lagkagerne frem igen og de 6 slags småkager, og vi børn undrede os over, at de voksne virkelig kunne spise igen. Vi var på det tidspunkt meget søvnige og længtes kun efter at komme i vognen, hvor vi, indpakket i tæpper, omgående faldt i søvn og sov, kun vækket nogle få minutter, når vognen rullede over Broagers toppede brosten, indtil vi tumlede ud af vognen hjemme på Rojhus.

Når der var gæster her, forløb det nogenlunde på samme måde. Om aftenen spillede mændene kort (skat), konerne sad i stuen ved siden af og snakkede over strikketøjet. På et eller andet tidspunkt af aftenen var der altid en, i reglen farbror Hans, der sagde: »Kan du ikke spille lidt, Margrete?« Og det var ikke mine surt tillærte musikstykker, som jeg havde lært hos min særdeles kedelige musiklærerinde i Tønder, nej, det var »Danmarks Melodibog« – og så sang vi alle, sang efter sang. De fleste sange kunne vi udenad, ellers tyede vi til »Den Blå«, som vi altid kaldte den efter dens blå bind. Officielt hed den »Dansk Sangbog«, udgivet 1891.

Atter fred

Den 11–11–1918 måtte Tyskland give op, og der blev sluttet våbenstilstand. Efter fredsslutningen i Versailles sammensattes der en international kommission (Frankrig, England, Sverige og Norge), som i afstemningstiden skulle administrere de to zoner, som man efter mange vanskelige overvejelser og forhandlinger var blevet enige om. Nordslesvig skulle have sin afstemning.

Efter Tysklands sammenbrud blev tilværelsen på skolen helt utålelig for mig. Alle vidste, at afstemningen var en kendsgerning, det blev diskuteret, hvor zonegrænsen for 1. zone ville komme til at gå, syd om »den truede firkant«, hvor Tønder lå, eller nord om. Jeg husker en replik fra klassen: »Dann können wir in Dänemark reinspucken!« (spyttede ind i D.). Til sidst blev det nærmest uudholdeligt, og far besluttede at melde mig ud. Det tyske skoleår sluttede til påske; jeg havde ikke fortalt nogen i klassen om min udmeldelse. Jeg blev kaldt op til forstanderinden, der sagde pænt farvel til mig. Kammeraterne havde set, at der stod »Abgangszeugnis« i min karakterbog, og da jeg kom ned i klassen, var de alle meget forbavsede og kunne slet ikke forstå,

Aufruf.

Da heute mittag in der Zeit von 12 Uhr bis auf Weiteres in Tondern eine Versammlung vom Arbeiter- und Soldatenrat in der Tonhalle stattfindet, wird befohlen, daß während dieser Zeit sämtliche Fenster und Türen geschlossen sind. Auch wird darauf hingewiesen, daß sämtliche Frauen und Kinder sich während dieser Zeit nicht auf der Straße aufzuhalten haben.

Diesen Anordnungen ist unbedingt Folge zu leisten.

Arbeiter- und Soldatenrat Tondern.

8/11/18

Tondernske Zeitung, Gustav H. Thamsen, Tondern.

Ved revolutionen i november 1918 blev der oprettet et arbejder- og soldaterråd i Tønder. Den 8. november var der møde på »Tonhalle«. Ved et manende opråb blev det befaleet, at døre og vinduer skulle holdes lukket under mødet, og kvinder og børn måtte ikke opholde sig på gaden. Landsarkivet i Aabenraa, R.P. Rossens privatarkiv.

hvorfor jeg gik ud. Der var jo kun et år tilbage. Nu var der åbenbart ingen, der tænkte på »politische Gründe!«

Lad mig ikke glemme, at jeg samme år var blevet konfirmeret. Jeg husker ikke ret meget om den begivenhed ud over, at det var den eneste gang, mine forældre var til tysk gudstjeneste. Pigerne var – efter tysk skik – i sort. Mor havde gemt et stykke fint, sort, uldent stof og syet en pæn kjole til mig. Alle de andre piger havde blanke kjoler af »krigstaft«. Det rørte mig nu ikke, for jeg var så kolossalt optaget af mine støvler. Dem havde min faster købt til mig i København; på det tidspunkt kunne man med særlig tilladelse rejse til Danmark. Man måtte ikke bringe varer med hjem, men faster og jeg brugte samme skonummer, så hun havde dem på hjem. Det var et par *meget* fine støvler af blødt skind med en bred lakkant forned. Jeg sendte en tanke til de forhadte træskostøvler, jeg havde under krigen. Da der ikke mere fandtes læder til forsåling, satte skomageren træsåler på. De var sandelig varme og tørre, men hvor de bumpede mod brostenene, og tænk, hvis man mødte nogen, man gerne ville gøre indtryk på! Jeg snød mig fra dem så tit, jeg kunne, men mor var årvågen, når føret var dårligt. Så undgik jeg »Strøget« og sneg mig ad sidegaderne. Faster havde desuden købt et par sorte silkehandsker, og jeg må tilstå, at jeg under hele den kirkelige handling i smug beundrede mine støvler og handsker! Mor havde også klaret et sæt fint undertøj. Andendagstøjet var derimod helt igennem krigsvare, en dragt og en hat af et mærkværdigt stof, der ikke kunne tåle én dråbe regn.

Skibelund Efterskole

Ventetiden måtte udfyldes med noget fornuftigt, det blev et ophold på Skibelund Efterskole. Der ankom jeg i maj 1919 til et sommerkursus for 80 piger. Min kusine fra Røjhus blev også elev. Det er svært at sige, hvor meget det ophold kom til at betyde for mig. Rent fagligt ikke ret meget. Vi blev prøvet i skriftlig dansk og delt i fire niveauer. Min kusine og jeg skrev begge fejlfrit dansk, så vi kom i første. Det andet skolefag var regning, og jeg kan endnu formlen for en andengradslikning *på melodi* – jeg tror nok, jeg forstod den dengang! Så havde vi mange håndarbejdstimer, vi lærte at sy Hedebo og talrige fine hulsømme, og vi strikkede den »lille, hvide Skibelundmodelstrømpe« – en lille udgave af en lang strømpe med fuldt navn i huller foroven!

Der var mange foredrag, mest historiske, vi sang meget, jeg lærte

en masse sange. Gymnastik – vore to søde, unge lærerinder turde ikke give os for hårde øvelser; de var klare over, at vi sønderjyske elever simpelthen ikke havde kræfter til at udføre dem efter den mangelfulde ernæring, vi havde fået under krigen. Der var også få elever fra »Kon-geriget«; vi beundrede dem meget, deres tøj, deres sprog, deres sikre optræden. Vi syntes de var så »fine«.

Skolens kost var rædsom, der var jo også rationering i Danmark, og økonomien var vist ikke alt for god. Vi var altid sultne, især efter søde sager. Lørdag eftermiddag havde vi fri og havde lov til at gå til Vejen. Der besøgte vi »Palmehaven«, drak chokolade med flødeskum og spiste store flødeskumskager til. Så købte vi en stor, tyk plade kagechokolade – den var altid spist inden søndag aften. Vi trængte jo så frygteligt til sødt.

Det var en sorgløs tid med gode kammerater og venlige lærere, dansk historie, dansk sang, dansk frihed. Vi oplevede dagen for freds-slutningen den 28. juni 1919. Den 1. november var jeg hjemme igen.

Afstemning og genforening

I de sidste måneder før genforeningen forandrede forholdet mellem tysk og dansk til direkte fjendtlighed, især at næsten alle indførte at gå med små sløjfer på overtøjet, vore rød-hvide, tyskernes schwarz-weiss-rot. Nu endelig kom det klart for dagen, hvem der var hvad! Ganske vist skulle man ikke uden videre godtage demonstrationen af sindelaget; mange forretningsfolk, far kaldte dem for »blakkede«, måtte jo tage fremtiden i betragtning og sætte den rød-hvide roset i knaphullet.

Endelig kom den store dag, 10. februar 1920, hvor afstemningen i 1. zone skulle finde sted, og zonen kom til at gå kun 3 km syd for Tønder. Vi var blevet enige om at vente til den dag med et hejse vort flag af frygt for at få det ødelagt. Dagen oprandt med et aldeles forfærdeligt vejr, stærk storm, sne og slud. Tidligt om morgenen var hele familien i forhaven for at hejse Dannebrog for første gang. Endnu i dag 65 år efter får jeg en klump i halsen, når jeg skriver det. Om aftenen var vi samlet i »Tonhalle«, resultaterne kom ind på telegraf, gode og dårlige, men vi vidste jo, at resultatet for 1. zone på forhånd var givet. I Tønder var der 75% tyske og 25% danske stemmer.

Det blev i øvrigt et ret dramatisk møde, da der var mødt en hel del tyskere op, de prøvede at forstyrre mødet ved at synge den forhadte

slagsang: »Schleswig–Holstein meerumschlungen«, og den tyske nationalsang. Vi har jo ikke sange, der kan hamle op med de tyske slagsange. Fader Grundtvig siger om det danske sprog: »Det smelter dog mere, end fremmedes slår«. Vi måtte nøjes med at synge »I alle de riger og lande«. Den var så rask i melodien. Hvordan mødet endte, husker jeg ikke, men jeg har læst, at man til sidst måtte tilkalde de engelske soldater. De var kommet til Tønder allerede i 1919 for at holde ro og orden i overgangstiden. Jeg husker, at vi ventede spændt på dem uden for »Tønder Vest«. Toget kørte ind, ved vinduerne stod soldaterne, stive og alvorlige, næsten fjendtlige – de var jo stadigvæk i Tyskland og kunne ikke vide, at den skare, der ventede på dem uden for banegården, var lykkelig for at se dem. Først da jublen slog sammen om dem, og vi stak blomster i deres bøssepiber, slappede de af.

Nu var vi danske, det var næsten ikke til at fatte, men endnu var der lange måneder til den næste store begivenhed: Genforeningen. Endelig den 5. maj kom de første danske soldater: »Sønderjysk Kommando«, der var særligt udvalgt til opgaven. De ankom også til »Tønder Vest«, og »med vajende faner og klingende spil« marcherede de gennem hele byen. Vi fik et ganske særligt forhold til dette første hold, idet alle danske hjem åbnede sig for dem: de var velkomne til at besøge os, når de havde lyst. Vore to var nr. 22 og nr. 14, jeg husker overhovedet ikke, hvad de hed. Kun at de var søde og hyggelige at snakke med. Vi holdt fest for soldaterne og de for os. Den 9. maj ankom der en deling dragoner, de kom ridende nordfra ad Ribe Landevej – lige forbi nr. 8 – i strålende solskin. Det billede står meget tydeligt i min erindring: den flotte ritmester Dornonville de la Cour, hilsende mor og os børn med dragen sabel – blomster – de blå soldater – sol og lykke.

Først den 5. juli blev traktaten om Nordslesvigs genforening med Danmark underskrevet i Paris, og den 10. juli red Christian X over grænsen på sin hvide hest. Vi overværede ikke det historiske øjeblik, der er blevet skildret så tit i ord og billeder – nej, vi ventede hjemme i Tønder, kongefamilien skulle jo komme. Der var truffet store forberedelser med flag og blomster på torvet, hvor kongen skulle modtages af byens tyske borgmester, købmand Olufsen (der var jo endnu i mange år tysk flertal i byrådet). Han var heldigvis en rigtig »tønderinger«, besindig og moderat, og i sin korte velkomsttale – på dansk! – lovede han fuld loyalitet over for Danmark.

For mig blev den 12. juli en meget stor dag: jeg var valgt til at overrække dronningen en buket blomster, ledsaget af 7 »æresjomfru-

Kongemodtagelsen i Tønder den 12. juli 1920. På talerstolen den tyske borgmester Oluf P. Olufsen. Yderst til højre Margrete Andresen som den første af de hvidklædte »æresjomfruer«. Privateje.

er«; vi var alle helt i hvidt med et rødt skærf på skrå over brystet. Jeg var hundenervøs, dengang var der endnu toppede brosten på torvet. Hvordan skulle jeg klare et dybt »hofkniks« og samtidig aflevere buketten og derefter neje igen efter de kongelige håndtryk. Jeg øvede mig hjemme i en uendelighed. Jeg tror ikke den store ære steg mig til hovedet, men noget rørte sig alligevel i mig, da jeg i avisen læste, at »bankdirektør Andresens unge datter« skulle overrække blomster til kongeparret. Jeg havde jo i så mange år skullet »tie stille og holde hovedet højt«, som far sagde, jeg havde været en paria i min klasse, jeg havde ikke været nogen, nu var jeg »bankdirektør Andresens unge datter«.

Vi kom til at vente længe på grund af kongens uheld ved grænsen: han blev kastet af hesten. Han haltede stærkt, da han steg ud af bilen. Alt forløb godt; de røde roser var blevet noget matte, det var meget varmt den dag, og dronningen beklagede venligt, at vi havde måttet vente så længe – »og så har De ikke hat på.« Jeg svarede, at det ikke

betød noget, når det var dronningen, vi ventede på, og bag efter var jeg så flov over, at jeg ikke havde sagt Deres Majestæt. Kongen ønskede at hilse særligt på de mænd og kvinder, der blev fængslet i 1914, mistænkt for spionage. De stod på række foran amtsrådsbygningen, hvor den tyske »Landrat« i sin tid holdt sin barske tale. Jeg var kommet væk fra mor og stod i mængden af tilskuere. Da kongen trykkede fars hånd, kom jeg til at græde. En herre ved siden af mig spurgte, hvorfor jeg græd; da jeg svarede: »Det er min far«, sagde han: »De kan være stolt af Deres far«. Senere fik jeg at vide, at herren var statsminister Niels Neergaard, der åbenbart ville lodde stemningen i den store folkemængde.

Tyskerne i byen holdt sig selvfølgelig på behørig afstand af torvet. Til gengæld stod de bag gardinerne, da kongen kørte gennem byen. Ved et åbent vindue så jeg en tysker stå i stram, fjendtlig stilling med armene over kors; kongen fik øje på ham og salutede med et venligt smil, der fik tyskeren til at bukke dybt! Efter kongebesøget kom der adskillige anerkendende bemærkninger fra tyskere: kongen var jo i hvert fald soldat, og dronningen var jo en tysk prinsesse!

Efter modtagelsen i Tønder skulle kongefamilien (den gamle enke-dronning Louise, Frederik VIII's enke og de to prinser, Frederik og Knud, var også med) til Møgeltønder og Højer, og min veninde og jeg var så heldige at komme med i en pressebil, vi var gode venner med de to lokale journalister. Vores bil, den sidste i kortegen, blev overdænet med blomster, og vi lærte hurtigt at takke med de kongelige håndbælgelser. Overalt stod der folk og ventede på kongen, og vi oplevede mange rørende episoder: undervejs til Skærbæk blev der gjort holdt i en landsby, hvor en af byens gamle bønder, Laust, hilste kongen velkommen: »Goddaw, hr. kung, og velkommen.« Laust fortalte kongen, at han da så gerne ville med til modtagelsen i Skærbæk: »I ku vel it kør så sinne, te æ ku følle mæ i æ jumbe«. (I kunne vel ikke køre så langsomt, at jeg kunne følge med i jumben). Kongen lod ham så tage plads i en af de kongelige vogne – det blev nok hans livs store oplevelse! Børnene sagde frimodigt: »Æ do æ kung? (er du kongen?) goddav, kung!«

Det danske nordfra

Nu blev der sat danske gadeskilte op, men de tyske blev siddende indtil 1945. Det ville da også have været synd for Tønders tyske borgere,

hvis de ikke kunne finde vej og sti i deres gamle by! Men på de to stationer blev Tondern afløst af Tønder. En ung trafikassistent overværede udskiftningen på Tønder Vest og skrev dette digt:

I den slørede juninat
var luften fredfyldt og lun,
over Tonderns første perron
fløj flagermus bløde som dun.

Fra den stille grønne marsk
kun en langeligt brøl af en ko,
- men på Tonderns første perron
brødes den natlige ro.

Danske jernbanemænd
med funkende huer på sned
satte besluttet en stige til
og tog tyske skilte ned.

Ikke en sabel rasled
gennem den natlige fred:
man rejste bare en stige
og tog nogle skilte ned.

Verden har mange sprog,
men dansk, det er nu mit,
forunderligt: over første perron
stod Tønder i rødt og hvidt.

Sagte som plov vender muld,
eller bøg strækker roden i jord,
strakte mit land sin rod
så langt, som de danske bor.

Trafikassistenten var Johannes Buchholtz, der i 20'erne og 30'erne var en anerkendt og meget læst forfatter, men hvis navn nok ikke huskes mere.

Når jeg tænker tilbage på året 1920, var det én lang fest, en næsten berusende oplevelse. Jeg var kun 16 år, jeg fik mit livs første balkjole, den var af æblegrøn crêpe de chine, mor havde syet den; jeg fik mine

første silkestrømper, mine første laksko. Vi gik fra fest til fest; den gamle Tønder Læseforening fra 1912, som far var med til at starte, genopstod som Tønder Læse- og Ungdomsforening; der var foredrag, dilettantkomedie, baller; alt foregik i »Tonhalle«, der havde den rummeligste sal – med scene – i Tønder. Der optrådte jeg i »Valbygåsen« som en enfoldig pige (jvf. titelen!) og sang alene på scenen en sang: »Jeg havde mig en kæreste, som alle piger har, men jeg skal råde alle fra at tro på en husar!« Det anfægtede mig ikke det mindste at optræde for en fyldt sal – ét år senere ville ikke ti vilde heste have kunnet trække mig derop! Bagefter gav en løjtnant mig en rød rose.

Der var andre morsomme oplevelser fra den tid. Jeg husker en ung mand ved navn Fabricius, som kom hen til det bord, hvor jeg sad sammen med far og mor. Han præsenterede sig, bukkede og bad dem om tilladelse til at danse med mig. Sådan noget var jo helt nyt og ukendt for os. Under dansen spurgte han mig, om jeg var »en rigtig sønderjysk pige«. Det kunne jeg jo da bekræfte, så ville han så gerne have mig med hjem til sine forældre i Fredericia – i nationaldragt! Jeg måtte bedrøve ham med, at jeg aldrig havde ejet sådan en. Der var en lokomotivfører ved D.S.B., »den kendte oplæser Andersen«, der en tid optrådte med Jeppe Åkjærs digte, især de jyske. Han havde måske overværet min scenedebut, i alt fald foreslog han mig, at vi sammen skulle tage på turné i landsdelen! Jeg måtte afslå hans tilbud – jeg skulle jo i skole!

De store festers tid var forbi – »Det akademiske Skyttekorps«, »Studentsangerne«, Det kongelige Teaters opførelse af »Elverhøj« på »Tonhalles« lille scene, hvor der kun var plads til to af balletens par ved ballet på Højstrup! Nu begyndte hverdagen og det daglige samvær med vore kære landsmænd »nordfra«. Hvordan gik det så? For mit eget vedkommende forløb det ganske problemfrit, jeg begyndte jo min gymnasietid og forholdet til vore dejlige lærere var kun positivt og godt. At der viste sig at være et skel mellem os sønderjyder og »dem nordfra«, følte jeg ikke dengang. Men hvor kunne det være anderledes? 56 års passiv, men stædig modstand mod fremmedherredømmet, en vedvarende bevidst kamp for at bevare vort sprog og vor kulturarv måtte præge vore sind, vi tog tungt på tingene. Nu mødte vi vore landsmænds lette, muntre væsen, deres smidighed, vi forstod ikke altid deres holdning og tog deres muntre drilleri alvorligt. Så kunne replikken falde: »Ja, men han/hun *er* jo også nordfra.« De var anderledes end vi, det måtte vi konstatere, men jeg mener bestemt, vi gjorde det uden bitterhed.

Den kendte danske drillende tone dækker – tror jeg – over en slags åndelig blufærdighed. Følelserne, det tunge, det vanskelige, gemmer man hos sig selv. Jeg har i løbet af mit lange liv lært at forstå den tone – tror jeg da – men tilegne mig den kan jeg ikke.

Jeg selv følte først »forskellen«, da jeg i 1923 kom til København som student; d.v.s. jeg konstaterede ikke bevidst nogen forskel, jeg følte mig kun meget ensom, skønt jeg færdedes blandt mange unge på universitetet og i mit dejlige pensionat. Hurtigt blev jeg dog klar over, at mine jævnaldrende ikke interesserede sig det allerringeste for min sønderjyske fortid, at genforeningen ikke havde engageret dem mere end et folketingsvalg. Så jeg tav. Forskellen lå i *sproget*, somme tider forstod jeg dem simpelthen ikke. Jeg husker, at en af pensionærerne kaldte mig en »fnadderbanan«, drillende med et venligt smil. Men *hvad* betød det mærkelige ord? Jeg talte med udpræget sønderjysk accent, præget af mine forældres syngende sundevedsk, d.v.s. uden *stød*. En af pensionatets studenter sagde en dag til mig: »De har dansk som bifag, ikke sandt? Så skulle De tage og lære det!« Jeg gik ind på mit værelse og tudede, men så sagde jeg til mig selv: »Manden har jo ret!« Jeg gik i kamp, teoretisk, ved hjælp af min danske fonetikbog, i praksis ved at lytte. Det var stødet, kampen gjaldt, ofte slugte jeg en replik, når vi diskuterede, fordi jeg kom i tvivl: er der stød i kar og ar eller ej? Langsomt lykkedes det, og siden da har ingen »beskyldt« mig for at være sønderjyde. Min professor i tysk litteratur, Carl Roos, var også sønderjyde – han kaldte sig nu slesviger – og talte med sønderjysk accent, hvad vi studerende – også jeg – morede os over. Mange år senere, da jeg havde sendt 5 kr. til en indsamling i anledning af hans 70-års fødselsdag, fik jeg et elskværdigt brev fra ham, hvor han bl.a. skrev: »Jeg husker så godt den lille frk. Andresen fra Tønder, der så fuldstændig havde overvundet sin barndoms dialekt!« Det betyder ikke, at jeg har glemt mit gode sønderjyske mål, mit egentlige *modersmål*. Når jeg en sjælden gang møder en landsmand, er intet glemt.

Gymnasietiden 1920–23

Efter drøftelser om at oprette en dansk realskole i den tyske drengerealskole, hvor min bror havde tilbragt nogle ubehagelige år, sejrede det stærke ønske fra den danske befolkning om et dansk gymnasium, der kunne få meget stor betydning netop her i »den truede firkant«. I maj 1920 gav undervisningsministeriet tilladelse til oprettelsen af et nysprogligt gymnasium.

Lige siden havde jeg med længsel og meget store forventninger set frem til den dag, skolen åbnede – den 25. august – og det blev en meget stor dag for mig. Genforeningens rus, den store forandring i mit daglige liv – intet kunne måle sig med den følelse, der fyldte mig, da jeg som elev i I.g. for første gang stod i skolens festsal. Jeg husker ikke de taler, der selvfølgelig blev holdt af rektor A.J. West, af amtmanden, grev Schack og sikkert flere. Jeg husker kun, at vi sang Grundtvigs dejlige salme: »Den signede dag med fryd vi ser fra havet til os opkomme, det lysner på himlen mer og mer, os alle til lyst og fromme, det kendes på os som lysets børn, at natten hun er nu omme«. Det var den dag ikke kun en salme, og sidste vers var som en verdslig jubelsang: »Så rejse vi til vort fædreland, der ligger ej dag i dvale ... så frydelig der til evig tid med venner i lys vi tale.« Jeg har jo sunget den så mange gange, men den har aldrig tabt sin jubeltone for mig.

Skolen havde fra starten kun 1.–4. mellem og én I.g. Der var vist ingen adgangsbegrænsninger til gymnasiet: der krævedes kun, at eleverne havde lært noget engelsk og fransk og havde lidt kendskab til matematik, så det blev en meget broget I.g., 15 elever, hvoraf kun to skrev et korrekt dansk, jeg var den ene; der var to tyske præstesønner, der dårligt nok forstod lærernes dansk, flere elever fra dansksindede landbohjem, der ikke kunne tale rigsdansk ret godt. Det var en virkelig vanskelig opgave, vore lærere påtog sig. De var så godt som alle unge, nogle havde søgt embedet af idealistiske grunde, og fordi de følte arbejdet som en stor udfordring, andre havde nok ladet sig lokke af et klækkeligt stedtillæg.

Sværest var opgaven i dansk, men lektor Andreas Egeberg Jensen, der havde opgivet en stilling på Sorø Akademi for Tønder Statsskole, var opgaven voksen. Han måtte lade os skrive diktat hele I.g. igennem. Han lærte sig at tale sønderjysk. Han var en storartet dansklærer, stærkt engageret i sit fag, meget levende i sin undervisning. Han skrev i et jubilæumsskrift om sine første år på skolen: »Aldrig før eller senere har jeg haft så lydhøre tilhørere, når jeg læste op af den danske litteratur, og aldrig har mit eget sind følt glæden og rigdommen ved dansk aandsliv så stærkt som i disse år.« Selv oldnordisk grammatik, som hørte til pensum dengang, var spændende. Da jeg hørte, at visse omlydsformer i verberne udelukkende var bevaret i sønderjysk, rankede jeg mig, stolt over mit før så forhånede »kartoffeldansk!«

Skolen havde et godt bibliotek, endelig kunne jeg få tilfredsstillet min mangeårige læsehunger; det var dejligt, jeg læste fantastisk meget i de 3 år.

Det hændte, at borgmesteren lagde sig syg, når kongen kom til Tønder. Så måtte Andreas Andresen, som var viceborgmester fra 1925, tage sig af velkomsten, og også vise kronprinsen vej på det lokale kort. Foto i privateje

Egeberg deltog ivrigt i foreningslivet, iscenesatte dilettantkomedier i ungdomsforeningen og var med til fester og baller. Når vi havde danset – dog kun til kl. 24, hvor vi alle stod pænt og stille og sang – en aften– eller fædrelandssang – og vi skulle have dansk i første time næste dag, lovede min dansklærer ikke at tage mig op!

Da vi afsluttede I.g., var de 15 skrumpet ind til 6. Der blev oprettet en realklasse, der optog nogle af de 15, andre søgte andetsteds hen, måske til tyske skoler.

Da vi var så få, fik vi et sjovt lille klasseværelse, der lå helt for sig selv. Det havde hørt til pedellens lejlighed og havde en lille entré. Vi sad omkring et stort bord, tre piger og tre drenge; jeg var den eneste fra Tønder, de andre kom fra oplandet med tog. Vi havde det hyggeligt; de fem drillede mig med mit syngende østsønderjyske, jeg dem med deres vestsønderjyske, der havde et meget kraftigt stød. Vi talte aldrig »rigsdansk« med hinanden, det var utænkeligt. Når det store frikvarter nærmede sig, sivede der en dejlig kaffeduft op fra pedellens køkken i

kælderen. Vi var som alle sønderjyder meget kaffeglade, og en skønne dag mødte jeg op på rektors kontor for at spørge, om vi ikke også måtte få kaffe. Det blev sandelig tilladt. Jeg tror ikke, vi betalte noget for den. Når 3. time var ved at være forbi, lød der en hyggelig klirren fra vores entré, det var pedellens kone med vores kaffebakke. Somme tider inviterede vi en af vore to yndlingslærere, Egeberg eller Kiørboe. Så løb vi til bageren efter wienerbrød. Lærerne kom med deres madpaker, det var utrolig hyggeligt.

Rektor Axel Jürgensen West var barnebarn af den store komiske tegner Fritz Jürgensen, men han havde bestemt ikke arvet noget af sin morfars humor. Han var en meget formel mand og en tør lærer, og vi kom ham aldrig rigtig nær. Han var en meget dygtig administrator, og det var meget tiltrængt i skolens første år; bl.a. fik den tidligere tyske realskole lov til at afvikle nogle klasser på skolen. De kom marcherende et par gange om ugen for at benytte gymnastiksalen.

Så gik der rygter i byen: man havde set rektor gå tur i engene med en ung seminarielærerinde, der var 20 år yngre end han og et halvt hovede højere. Og en skønne dag i en historietime, hvor han havde gennemgået Valdemar den Store og Tove, gik han hen til vinduet, stod med ryggen til klassen og citerede et vers fra J.L. Heibergs »Syvsoverne«: »Det er tungt, når hjerterne skilles ad, som da Volmer skiltes fra Tove, trøst ej findes ... kongen er alene, kongen er tavs.« Vi sad undrende og nærmest tilbøjelige til at småfnise. Da han var gået, sagde vi: »Han er forelsket!« Hjerterne blev ikke skilt, kongen fik sin Tove og tre børn – den gamle mand på mindst 45 år!

Lektor Kiørboe, som vi så op til og holdt af, kæmpede hårdt med de tre fag, han havde med os. Latinen gik det endda med, den var jo ny for os, men han sled med at forbedre den skrækkelige udtale i engelsk og fransk, som vi alle medbragte fra vore tidligere lærere. Vi måtte slide i det, men vi nød de år. Vi blev unægtelig også forkælet af næsten alle vore lærere, og vi levede vort eget stille liv i vor fjerne lille klasse.

1923 – studentereksamen forløb udmærket med et pænt mg i gennemsnit. Jeg fik mg i min danske stil og mg– i matematik, som man dengang havde i alle tre år, også i nysprogligt gymnasium. Jeg nævner denne karakter, fordi det mg– nærmest var et mirakel. Desværre husker jeg ikke, hvad jeg var oppe i, men derimod, at min lærer afleverede karakteren med de ord: »Det har De sandelig ikke fortjent!« Vi var ikke gode venner med ham, han var ikke tilfreds med at undervise sproglige elever og viste os lidt for tydeligt sin foragt for

vores dybe uvidenhed og manglende interesse for faget. Den eneste af os, der kunne noget, var Rasmus, han plejede at skrive hjemmeopgaverne på tavlen, så skrev vi dem af. Da Kobbernagel en dag stærkt ophidset spurgte os, hvordan det kunne forklares, at vi alle havde den samme lille regnefejl, erklærede vi frejdigt, at vi altid skrev af efter Rasmus!

Tysk var der jo ikke problemer med for os; vi snakkede løs på tysk og fik fine karakterer; jeg fik ug i mundtligt, men kun ug ÷ i skriftligt p.gr. af en lille sjuskefejl, det ærgrede mig meget. Vi festede dagen efter sidste eksamensdag med vore yndlingslærere på en kro uden for Tønder. Dagen efter, tidligt om morgenen kom en os ukendt ældre mand hjem til os og ville tale med mig. Mor måtte jo sige, at jeg sov, og han bad hende sige til mig, at han havde hejst sit flag for mig, fordi jeg var den første danske student i Tønder.

Den 31. august sagde jeg farvel til min fødeby, til min barndom og første ungdom, til en tid rig på stærke modsætninger! Smertelig tvang og jublende frihed, savn og opfyldelse. Nu drog provinsstudenten til hovedstaden. En epoke var endt, en ny begyndte – et nyt liv.